

MENS EN TECHNIEK

Hans Achterhuis (Red.) Paul van Dijk, Pieter Tijmes, *De maat van de techniek. Zes filosofen over techniek* : Günther Anders, Jacques Ellul, Arnold Gehlen, Martin Heidegger, Hans Jonas en Lewis Mumford. Ambo, Baarn & Schoten, Westland, 1992, 200 blz., 498 Bfr. ISBN 90-263-1194-X

De ondertitel is een trouwe weergave van de inhoud van het boek : voor elk van de vermelde filosofen — in de ruime betekenis van het woord : noch Ellul noch Mumford zijn, *stricto sensu*, filosofen — krijgt de lezer een korte presentatie van hun leven, een substantiële bespreking van hun visie op de hedendaagse techniek en een kritiek erop, waarbij de verschillende standpunten met elkaar kort vergeleken worden. In zijn inleiding wijst de redacteur, Hans Achterhuis, erop dat onze huidige maatschappij veelal als de verwezenlijking van *Het nieuwe Atlantis* van Francis Bacon geduid kan worden en dat de techno-wetenschap er een dominerende rol speelt : wij leven niet meer, om met Ellul te spreken, in een *biotoop*, maar in een *technotoop* (blz. 13). Een filosofie van de techniek is dus nodig die over de zin, de gevaren en de mogelijkheden van de technologie alsook haar sturing zou nadenken. De titel, *De maat van de techniek*, drukt die behoefte duidelijk uit : is de mens nog de maat van alle dingen, ook van de techniek, of is het deze die de maat van de mens geworden is, zodat zij autonoom haar eigen wetmatigheid zou gaan volgen (blz. 31) ? Daarbij rechtvaardigt Achterhuis de keuze van de besproken auteurs : hij beschouwt hun gedachte als de nodige achtergrond om de problematiek verder te ontwikkelen. Om de benaderingen van de zes techniekfilosofen van elkaar te onderscheiden, wordt de methode van Ellul als *sociologisch* gekenschetst en die van Heidegger als *metafysisch*, alhoewel de *Schwarzwälder* van zichzelf beweert dat hij de metafysica *überwunden* heeft (blz. 20); Anders wordt als een wijsgerige *chroniqueur* en *activist* voorgesteld; Gehlen vertrekt van de *antropologie*, Jonas van de *ethica* en Mumford van de *cultuurfilosofie* en *-geschiedenis*. Aan het einde van zijn presentatie onderlijnt Achterhuis dat een nieuwe visie, die zijn voorkeur heeft, zich stilaan aan het ontwikkelen is, die van de sociale constructie van de techniek. Tot nu toe, met uitzondering misschien van Anders en in een sterkere mate van Mumford, heeft de filosofische reflectie vooral de nadruk gelegd op de gevolgen van de technologie, maar het ontwerp van de verschillende technieken en hun onderhoud werden over het hoofd gezien. De 'sociaal-constructivisten' stellen dat technologie "een min of meer contingente sociale constructie" (blz. 38) is : de bekende definitie van een technisch procédé als *the one best way* om iets te realiseren (Ellul) wordt op de korrel genomen. Bij het totstandkomen van het artefact spelen verschillende maatschappelijke groepen een rol en niet alleen de technici. Precies het 'goed werken' van een artefact dient verklaard te worden en is zelf geen verklaring van het succes van de technologie. Achterhuis pleit voor een integratie van het sociaal-constructivisme in de techniekfilosofie en omgekeerd. Dit standpunt wordt door Van Dijk en Tijmes onderschreven.

Pieter Tijmes heeft de hoofdstukken over Ellul, Heidegger en Gehlen geschreven. De twee laatste zijn uitstekend : Tijmes slaagt erin een korte, maar zeer duidelijke beschrijving te geven van de filosofische inbedding van Heideggers gedachte over de

techniek : het onderscheid zijn-zijnden, de heideggeriaanse periodisering van de filosofie, het wereldbeeld van de moderniteit; zijn presentatie van de antropologische aanpak van Gehlen — de mens als *Mängelwesen* en de leer der instellingen, de relatie magie-techniek en het resonantiefenomeen, de intellectualisering en *Ersinnlichung* eigen aan de *Spätkultur*, de sociaal-psychologische gevolgen van de ontwikkeling van de moderniteit, het subjectivisme — is eveneens kernachtig en suggestief. Men kan zich misschien afvragen waarom hij de theorie van de *Kristallisation* zo bondig bespreekt en de theorie van de *Posthistoire* niet behandelt. Het hoofdstuk over Ellul, het kortste van de hele bundel is minder overtuigend : terwijl Elluls visie in *La technique ou l'enjeu du siècle* aan haar trekken komt, worden *Le système technicien* en *Le bluff technologique* stiefmoederlijk behandeld. Waarom verder de nadruk leggen op Gehlens *Zeitbilder* (zijn analyse van de hedendaagse kunst) en Elluls werken over de kunst niet behandelen ?

Het hoofdstuk van Paul van Dijk over Günther Anders was tevens moeilijker en gemakkelijker : gemakkelijker omdat er geen zware filosofische infrastructuur bij Anders aanwezig is, moeilijker omdat men een samenhangend geheel moet maken van soms zeer losse stukken. De auteur is erin geslaagd een korte, maar kernachtige analyse van Anders als chroniqueur en activist te geven, waarbij diens biografie natuurlijk een grotere rol speelt. Wat Anders' kijk op de techniek betreft, worden achtereenvolgens ontleed : de prometheïsche schaamte van de mens tegenover zijn producten die volmaakter zijn dan hun schepper; de derealisatie van de wereld onder de invloed van de mediabeelden die de mens tot een beeldconsument reduceren; het feit dat de technische eisen de onafhankelijkheid van het geweten onmogelijk maken (geïllustreerd aan de hand van de briefwisseling van Anders met de Hiroksjimapiloot); het gebrek aan fantasie dat naar de moderne gewetenloosheid leidt, waarbij het verantwoordelijkheidsbesef achterblijft en vervangen wordt door een toenemende objectieve verantwoordelijkheid (kloof tussen produceren en voorstellen, weten en geweten).

Achterhuis bespreekt uiteindelijk Jonas en Mumford. Twee elementen vallen op : zijn overgrote bewondering voor Mumford en het feit dat hij telkens de actualiteit bij zijn betoog tracht te betrekken. Hij houdt er verder van hier en daar voorbeelden te geven of andere filosofen of romanschrijvers te gebruiken die het perspectief van de ontleding verlengen en er soms een meer symbolische betekenis aan verlenen. Daardoor wint zijn exposé aan aanschouwelijkheid, maar verliest soms aan lineariteit. In zijn bespreking van Jonas wordt niet van diens grootse maar mislukte poging vertrokken om de nieuwe moraal van de verantwoordelijkheid te funderen — Achterhuis wijst erop dat Jonas in zijn laatste bundel *Philosophische Untersuchungen und metaphysische Vermutungen* zijn eigen poging gerelativeerd heeft —, maar van de meer praktische werken, onder meer van Jonas' behandeling van de nieuwe aspecten van de biotechnologie. De lezer krijgt weliswaar indirect inzicht in die grootse onderneming, maar geen systematisch beeld ervan. De vraag naar de relevantie en de mogelijke rol van de ethiek voor de techniek wordt echter zeer scherp gesteld. Achterhuis antwoordt er positief op, maar bekritiseert Jonas' poging die geen rekening houdt met de culturele en maatschappelijke achtergronden van de techniek. Verder bekritiseert hij, en terecht, het feit dat Jonas, die de rol van de evolutie benadrukt, geen enkel argument heeft "om te betogen dat we thans aan het einde ervan zijn aangeland" (blz. 169). Het laatste hoofdstuk is ook het langste, wat verklaard kan worden door de

bewondering van Achterhuis voor Mumford en door het feit dat deze in de nederlandstalige wereld, vooral in filosofische kringen, nog niet binnengedrongen is. Vooral twee werken komen aan bod : *Technics and Civilization* en *The Myth of the Machine*. Van het eerste worden de periodisering van de techniek (eotechniek, paleotechniek en neotechniek) besproken en met andere verwante classificaties vergeleken, alsook de verborgen culturele vooronderstellingen ervan (rol van instellingen, bijvoorbeeld van de kerk en van de kloosters, verandering in de categorieën van tijd en ruimte, enorme voorbereidende rol van de klok). Als symbool van de paleotechniek wordt de mijnbouw beschreven en het begrip pseudomorf (door Spengler ontleend aan de geologie) ontleed : dezelfde maatschappelijke en culturele structuren blijven behouden alhoewel nieuwe technieken de plaats van de andere ingenomen hebben, wat zeer negatieve gevolgen kan hebben. Opvallend is dat Mumford in *Technics and Civilization* optimist blijft, terwijl hij, onder invloed van de atoombom, in *The Myth of the Machine* pessimistischer wordt. Mumford wenst in dit werk te tonen dat de mens niet eerst en vooral een *homo faber* is, maar veeleer een handelend cultuurwezen : het makend wezen en het cultuurwezen constitueren overigens de twee antinomische paradigma's van de techniekfilosofie. Verder analyseert Achterhuis het begrip van de megamachine, het ontstaan ervan in de oudheid en haar herleven met de ontwikkeling van de machinetechniek alsook de relatie tussen polytechnieken en monotechniek. In het laatste deel van het hoofdstuk worden de zes bestudeerde figuren zeer summier vergeleken.

Uitstekend boek, zeer duidelijk, boeiend — het leest als een roman —, rijk aan informatie (terloops worden tal van zeer recente boeken over het onderwerp gesignaleerd), aan inzichten en aan suggesties. Mijsns inziens vult het een leemte in de nederlandstalige literatuur. Een paar kritische opmerkingen om te besluiten, die mijn zeer positieve beoordeling geenszins wijzigen : de orde van de bespreking van de zes techniekfilosofen blijft ondoorzichtig; wat misschien ontbreekt is een meer uitgebreide analyse van de politieke aspecten van de ontwikkeling van de technologie. Daarbij dient gezegd dat een zevende figuur oorspronkelijk behandeld moest worden, Hannah Arendt, voor wie de reflectie over de politiek centraal staat (Tijmes en Achterhuis hebben dan hun bijdrage over de filosofe in een ander werk uitgegeven, in *Hannah Arendt en de moderniteit*, uitg. J. De Visscher, M. Van den Bossche en M. Weyembergh). Verder wordt met geen woord gerept over de met de technische groei verbonden procedurele aanpak van de ethische problematiek : de naam bijvoorbeeld van T. Engelhardt, de auteur onder meer van *The Foundations of Bioethics*, wordt niet geciteerd. Mijn laatste bedenking slaat op de sociale-constructivistische analyse van de techniek. Zij is ongetwijfeld een niet te verwaarlozen instrument voor een 'beter' begrip van de techniek, zoals Achterhuis benadrukt. Haar bijdrage echter tot de gewenste sturing van het technische fenomeen is mij niet duidelijk : bedoelt men, gezien de sociale en culturele inbedding van de techniek en de rol van de verschillende maatschappelijke groepen in het totstandkomen van het technologische succes, die invloeden zelf te sturen door een nieuwe mentaliteit *artificieel* te laten ontstaan ? Valt men niet zodoende terug in de poging om de technologische groei technologisch te sturen, of, om het met de titel van de bundel uit te drukken, neemt men niet *technisch* de maat van de techniek ?

Maurice WEYEMBERGH